

Opis źródła:

W następstwie zbrojnej agresji na Polskę 17 września 1939 r. do Związku Sowieckiego przyłączono wschodnie województwa II Rzeczypospolitej. Były to terytoria o obszarze około 200 tys. km kw., zamieszkane przez ponad 13 mln ludzi. Pomimo że propaganda komunistyczna rozpowszechniała wersję o „wyzwoleńczym pochodzie” Armii Czerwonej i „braterskim zjednoczeniu”, to w rzeczywistości przed wojną przygotowywano podział – między III Rzeszę a ZSRR – stref wpływów w Europie, likwidację państwa polskiego i zorganizowanie podbitych terenów na wzór bolszewicki. Aby zrealizować taki plan, sowieckie służby specjalne musiały przejąć archiwa i dokumenty, potrzebne do sporządzenia specjalnych rejestrów osób uznanych za wrogów, szpiegów i dywersantów¹. Sposób działania aparatu represji wobec Polaków na obszarach przyłączonych do ZSRR prezentuje omawiane źródło.

Miejsce wydania:

Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych, t. 10: *Rozkaz nr 001353. Operacja proskrypcyjna NKWD 1939–1941*, wybór dokumentów i redakcja naukowa J. Antoniuk, J. Bednarek, W. Chudzik, J. Karbarz-Wilińska, P. Kułakowski, M. Majewski, W. Okipniuk, D. Sałamin, J. Szapował, przekł. W. Chudzik, J. Karbarz-Wilińska, S. Koller, I. Kozłowski, K. Marczyk, słowo wstępne A. Duda, W. Zeleńskij, Warszawa–Kijów 2020, s. 8–11.

Miejsce przechowywania źródła:

Wydzielone Archiwum Państwowe Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie, zespół 1, sprawa 368, k. 232–234 (kopia, maszynopis).

Tekst źródła.

Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych, t. 10: *Rozkaz nr 001353. Operacja proskrypcyjna NKWD 1939–1941*, wybór dokumentów i redakcja naukowa J. Antoniuk, J. Bednarek, W. Chudzik, J. Karbarz-Wilińska, P. Kułakowski, M. Majewski, W. Okipniuk, D. Sałamin, J. Szapował,

¹ *Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, t. 10: *Rozkaz nr 001353. Operacja proskrypcyjna NKWD 1939–1941*, wybór dokumentów i redakcja naukowa J. Antoniuk, J. Bednarek, W. Chudzik, J. Karbarz-Wilińska, P. Kułakowski, M. Majewski, W. Okipniuk, D. Sałamin, J. Szapował, przekł. W. Chudzik, J. Karbarz-Wilińska, S. Koller, I. Kozłowski, K. Marczyk, słowo wstępne A. Duda, W. Zeleńskij, Warszawa–Kijów 2020, s. XXIX; Cz. Brzoza, A.L. Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 504–511, 570–578; R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 386–388, 396–406.

przekł. W. Chudzik, J. Karbarz-Wilińska, S. Koller, I. Kozłowski, K. Marczyk, słowo wstępne A. Duda, W. Zeleński, Warszawa–Kijów 2020, s. 9, 11.

Wrzesień 1939, [Kijów]. Pismo zastępcy ludowego komisarza spraw wewnętrznych USRS Nikołaja Gorlinskiego do ludowego komisarza spraw wewnętrznych USRS Iwana Sierowa w sprawie zwiększenia etatów NKWD w południowo-wschodnich województwach II RP, okupowanych przez Armię Czerwoną.

Ścisłe tajne

Do Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych USRS
Kapitana bezpieczeństwa państwowego
tow. SIEROWA

Zgodnie z poleceniem zast[ępcy] Narkoma Związku [Sowieckiego], komisarza bezpieczeństwa państwowego 3. rangi tow. MIERKUŁOWA, w załączeniu kieruję projekt stanu etatów organów NKWD na Zach[odniej] Ukrainie, sporządzony przez OK NKWD USRS zgodnie z wnioskiem naczelników oddziałów Narkomatu.

Przy układaniu projektu etatów wzięliśmy pod uwagę fakt, że na terytorium Zachodniej Ukrainy w chwili obecnej wytworzyła się osobliwa sytuacja: klasa kapitalistyczna nie została zlikwidowana, [więc] przy wsparciu kapitalistycznej prywatnej własności kontynuują działalność istniejące legalnie i nielegalnie kontrrewolucyjne partie i ugrupowania o najróżniejszych nastawieniach i orientacjach politycznych i, na koniec, ma miejsce ogromne nasycenie tego obszaru przez elementy kontrrewolucyjne (pracownicy polskiego wywiadu, żandarmerii i policji, oficerowie, obszarnicy, kułacy, polskie duchowieństwo itp.).

Jednocześnie na miejscu dał o sobie znać brak organizacji partyjnych i komsomolskich, organy władzy sow[ieckiej] jeszcze nie zostały utworzone, a po ich zorganizowaniu wymagają aktywnej obsługi operacyjnej i ochrony.

Jednocześnie mamy na uwadze, że nadchodząca likwidacja elementów kapitalistycznych, głównie obszarników i kułactwa, w sytuacji gdy klasa robotnicza jest nieliczna, a biedne i średnie chłopstwo niezorganizowane, może zaostrzyć walkę wewnątrzklasową i wymagać od organów NKWD intensywnych i aktywnych działań operacyjnych.

Bierzemy pod uwagę, że na początku wystąpienia grup kontrrewolucyjnych i bandytyzmu politycznego są nieuniknione.

Wychodząc z tych założeń, etaty organów NKWD Zachodniej Ukrainy, chociażby na pierwsze 2 lata, zwiększamy o 50–60%.

Proszę wziąć pod uwagę, że Rada Najwyższa USRS przygotowuje dekret o zorganizowaniu rejonów w granicach byłych powiatów, co tłumaczy znaczne powiększenie etatów n[aszych] organów rejonowych w Zachodniej Ukrainie.

W obwodzie lubelskim sporządzony przez nas stan etatów jest tylko orientacyjny, ponieważ w tej kwestii KC KP(b)U ma specjalne plany.

Dołączam także naszą opinię o wojskowym i gospodarczym zabezpieczeniu n[aszych] organów na Zachodniej Ukrainie.

Załącznik: jak w tekście.

Zastępca *Narkoma* Spraw Wewnętrznych USRS
Kapitan bezpieczeństwa państwowego
GORLINSKI

...”września 1939 r.

Nr...

wo.

Słowniczek pojęć.

USRS – Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka.

SIEROW – Iwan Aleksandrowicz Sierow (1905–1990); generał major, od września 1939 do lipca 1941 r. był ludowym komisarzem spraw wewnętrznych USRS. Za: *Polska i Ukraina...*, t. 10, s. 3, przyp. 2.

Narkom – ludowy komisarz.

MIERKUŁOW – Wsiewołod Nikołajewicz Mierkułow (1895–1963); od 11 IX 1938 r. komisarz bezpieczeństwa państwowego 3. rangi. Karierę zakończył w 1953 r. jako minister kontroli państwowej ZSRR. W tym samym roku został skazany za karę śmierci i rozstrzelany. Za: *Polska i Ukraina...*, t. 10, s. 3, przyp. 1.

Narkomat – Ludowy Komisariat.

NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych.

OK NKWD USRS – Oddział Kadr Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej.

Kulacy – pejoratywne określenie bogatych chłopów przez komunistów.

Komsomolskie – związane z Komsomołem, sowiecką organizacją młodzieżową
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Komsomol;3924664.html>

KC KP(b)U – Komitet Centralny Komunistycznej Partii Ukrainy (bolszewików).

GORLINSKIJ – Nikołaj Dmitrijewicz Gorlinskij (1907–1965); generał lejtnant, od 7 XII 1938 do 22 VIII 1940 r. był II zastępcą ludowego komisarza spraw wewnętrznych USRS. Za: *Polska i Ukraina...*, t. 10, s. 11, przyp. 1.

Pytania do źródła.

Pytania dla uczniów szkoły podstawowej i uczniów szkoły średniej (poziom podstawowy):

1. Jak rozumiesz słowa: „nadchodząca likwidacja elementów kapitalistycznych, głównie obszarników i kułactwa”?
2. Które grupy polskiego społeczeństwa były najbardziej narażone na eksterminację?
3. W jakim celu na terenie Zachodniej Ukrainy zaplanowano zwiększenie etatów dla funkcjonariuszy NKWD?

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

1. Jaki był oficjalny powód agresji sowieckiej na Polskę zawarty w nocie dyplomatycznej przekazanej polskiemu ambasadorowi Wacławowi Grzybowskiemu w Moskwie?
2. Scharakteryzuj politykę ZSRR wobec ziem polskich włączonych po 17 IX 1939 r. do republik radzieckich. Użyj pojęć: deportacje, polityka wynaradawiania, paszportyzacja, wybory, zbrodnia katyńska.
3. Podaj przykłady działań dyplomatycznych podjętych przed II wojną światową, wskazujące na plany agresji ZSRR wobec Polski.

Literatura pomocnicza.

Baran W., *Zachodnia Ukraina – początek sowietyzacji (wrzesień–grudzień 1939 roku). Spojrzenie historyka ukraińskiego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 2 (18), s. 383–410

Bohun T., *Sowiecka okupacja ziem polskich w latach 1939–1941*, Warszawa 2015.

Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A., *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2000, s. 18–22.

Głowacki A., *Procedura aneksji przez ZSRR wschodnich ziem II Rzeczypospolitej w 1939 r.*, „Dzieje Najnowsze” 1997, R. 29, nr 3, s. 89–112

Głowacki A., *Proces nacjonalizacji gospodarki na zaanektowanych ziemiach wschodnich*

II RP (1939–1941), „Dzieje Najnowsze” 2004, R. 36, nr 2, s. 93–117.

Głowacki A., *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1998.

Grzelak Cz.K., *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 1998, s. 145–507.

Kaliński D., *Czerwony najazd. Prawda o tym, jak Rosjanie wbili nam nóż w plecy we wrześniu 1939 roku*, Kraków 2019.

Mazur G., *Utworzenie i działalność czekistowskich grup operacyjnych NKWD w zachodnich obwodach Ukrainy w latach 1939–1940*, „Zeszyty Historyczne” 2001, nr 135, s. 49–74.

Opór, przystosowanie czy współpraca? Obywatele II Rzeczypospolitej wobec okupacji sowieckiej ziem polskich w latach 1939–1941, red. P. Kardela, K. Sychowicz, J. Wasilewski, Białystok–Warszawa 2023.

Panto D., Łukaszun W., *Okupacja sowiecka ziem polskich w latach 1939–1941*, Gdańsk 2018, s. 8–59.

Rosja a Katyń, koncepcja całości P. Mitzner, oprac. red. I. Porycka, A. Wancerz- Gluza, tłum. z ros. I. Grzymała-Siedlecka, A. Kierczyńska, Warszawa 1994.

Romanowski W., *ZWZ–AK na Wołyniu 1939–1944*, Lublin 1993, s. 57–65.

Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941, red. M. Giżejewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995.
Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939–1941). Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941, red. nauk. T. Strzembosz, Warszawa 1997.

Szubarczyk P., *Czerwona apokalipsa. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę i jej konsekwencje*, Kraków 2014, s. 15–126.

Żaroń P., *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*, Warszawa 1990, s. 35–65, 81–97, 117–146.

Najważniejsze cezury:

Przedstawiony dokument powstał we wrześniu 1939 r., z pewnością po ataku ZSRR na Polskę 17 dnia tego miesiąca. Tego samego dnia na skutek ostrzału artylerii niemieckiej, miał miejsce pożar zamku królewskiego w Warszawie, a prezydent Ignacy Mościcki z członkami rządu przekroczyli granicę z Rumunią, zamierzając swoje działania kontynuować na terytorium sojuszniczej Francji. Dzień później tę samą granicę przekroczył Naczelnny Wódz Edward Śmigły-Rydz i zakończyła się bitwa nad Bzurą (największa bitwa kampanii wrześniowej). 19

września Sowieci zajęli Wilno. 22 skapitulował Lwów, a w Brześciu nad Bugiem odbyła się niemiecko-sowiecka defilada. 27 września zakończyła się bitwa pod Tomaszowem Lubelskim i powstała Służba Zwycięstwu Polski. 28 września skapitulowała Warszawa, a na terytorium okupowanej Polski wytyczono granice między III Rzeszą a ZSRR. 30 września prezydentem Rzeczypospolitej Polskiej – po ustąpieniu Ignacego Mościckiego – został Władysław Raczkiewicz. Na nowego premiera wyznaczył Władysława Sikorskiego, który objął także stanowisko Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych. 5 października pod Kockiem doszło do bitwy z udziałem Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie” dowodzonej przez Franciszka Kleeberga, a w Warszawie odbyła się defilada Wehrmachtu. 6 listopada Niemcy przeprowadzili Sonderaktion Krakau – aresztowano profesorów krakowskich uczelni i wywieziono ich do obozów koncentracyjnych. 1 i 2 listopada 1939 r. Rada Najwyższa ZSRR wcieliła tereny Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi do Związku Sowieckiego.

Imię i nazwisko osoby opracowującej rekord: Karolina Maciaszek